

Тюленєв С. А.,

кандидат економічних наук, директор

Національного наукового центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

ORCID: 0000-0001-9685-1536

РЕЙДЕРСТВО В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ТА УМОВИ, ЩО СПРИЯЮТЬ УЧИНЕННЮ

RAIDING IN UKRAINE: CAUSES AND CONDITIONS OF ITS EMERGENCE

У статті наголошено, що проблематика щодо організації належної протидії суспільно небезпечним діям рейдерської спрямованості вже тривалий час не втрачає своєї актуальності, у зв'язку із чим і теорія протидії рейдерству у правовій доктрині України продовжує залишатися на етапі свого формування. Обґрунтовано, що неодмінною умовою подолання та мінімізації негативних наслідків рейдерства є розроблення та впровадження превентивного механізму, котрий включатиме в себе комплексні заходи адміністративно-правового, економічного, а також кримінально-правового характеру.

Доведено, що реалізація заходів, спрямованих на виявлення, вивчення, узагальнення та усунення причин і умов, котрі сприяють учиненню рейдерства є необхідною, а в окремих випадках може набути обов'язкового характеру. За результатами узагальнення спеціалізованої літератури, матеріалів судової та слідчої практики з'ясовано, що типовими причинами, котрі сприяють учиненню рейдерства є: переслідування корисливої мети, що має на меті неправомірне підвищення майнового статку; мотив помсти щодо керівника або власника суб'єкта господарювання; низький рівень правової культури та правової свідомості окремих представників суспільства.

З'ясовано, що до умов, котрі сприяють учиненню рейдерства слід відносити: недосконалість механізмів притягнення особи до юридичної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством; корумпованість правоохоронних, судових та інших органів державної влади; низька інформаційна транспарентність суб'єктів господарювання; корпоративні конфлікти; невжиття належних заходів щодо захисту комерційної таємниці; не впровадження механізмів криптографічного захисту інформації, інформаційних систем; відсутність належних систем захисту комп'ютерних даних; неналежне ведення фінансової та бухгалтерської звітності тощо.

Обґрунтовано, що окреслена проблематика потребує подальших досліджень, зокрема в частині розроблення науково обґрунтованих рекомендацій подолання й усунення згаданих причин та умов, що використовуються рейдерами як сприятливі передумови для вчинення протиправних дій.

Ключові слова: рейдерство, іманентна ознака, причина, умова, соціальний чинник, злочинність, протидія, кримінальне правопорушення.

The article emphasizes that for a long time, the issue of organizing a proper response to socially dangerous acts of raiding has not lost its relevance. It was established that the theory of combating raiding in the legal doctrine of Ukraine continues to remain at the stage of its formation. It is substantiated that an indispensable condition for overcoming and minimizing the negative consequences of raiding is the development and implementation of a preventive mechanism, which will include complex measures of an administrative-legal, economic, and criminal-legal nature.

It has been proven that implementation measures aimed at identifying, studying, summarizing, and eliminating the causes and conditions that contribute to raiding is necessary, and in some cases may become mandatory. Based on the results of the generalization of specialized literature, and materials of judicial and investigative practice, it was found that the typical reasons that contribute to the commission of raiding are: the pursuit by raiders of a selfish goal, which aims to illegally increase property wealth; the motive for revenge against the manager or owner of the business entity; low level of legal culture and legal awareness of individual representatives of society.

It was found that the conditions for committing raiding can include: imperfection of the mechanisms of bringing a person to legal responsibility for committing criminal offenses related to raiding; corruption of law enforcement, judicial and other state authorities; low information transparency of business entities; corporate conflicts; failure to take appropriate measures to protect commercial secrets; failure to implement mechanisms for cryptographic protection of information, information systems; lack of proper computer data protection systems; improper maintenance of financial and accounting reports, etc. It is substantiated that the outlined problems require further research, particularly in terms of the development of scientifically based recommendations for overcoming and eliminating the mentioned reasons and conditions used by raiders as favorable prerequisites for committing illegal actions of a raiding nature.

Key words: raiding, immanent feature, cause, condition, social factor, criminality, opposition, criminal offense.

Постановка проблеми. Для забезпечення сталого економічного розвитку нашої держави важливо, щоб у розпорядженні суб'єктів господарювання були ефективні механізми забезпечення їхніх прав і законних інтересів, можливості для провадження законної господарської діяльності. У цьому контексті набуло неабиякої актуальності завдання щодо організації ефективної протидії протиправним посяганням на права та законні інтереси, активи, власність суб'єктів господарювання різної організаційно-правової форми та форми власності.

Безумовно така протидія передбачає як належну організацію досудового розслідування подібних фактів, так і процедуру справедливого та компетентного судового розгляду. Одним із напрямів діяльності у цьому контексті має стати ще й ефективна протидія подібним посяганням на етапі готування до вчинення «злочинного» посягання. Така діяльність вимагає аналізу причин та умов, що сприяють протиправному заволодінню та поглинанню підприємств, установ, організацій, порушенню прав їхніх законних власників, а також протиправному заволодінню земель сільськогосподарського призначення тощо.

Пильну увагу й актуальність цієї проблематики ми також можемо пояснити і тим фактом, що рейдерство – це соціальне явище, адже наслідки подібних протиправних діянь можуть стати відчутними для всіх представників суспільства, які можуть бути як простими споживачами продукції конкретного суб'єкта господарювання, а отже, відчути негативні наслідки в частині забезпечення гідних умов життя, так і найманими працівниками останнього, які через припинення діяльності підприємства можуть втратити робочі місця. Крім цього, якщо рейдерське захоплення спрямоване на досить велике підприємство, який у певному регіоні, є основним платником податків, з яких формується місцевий бюджет територіальної громади, то це може призвести до перерозподілу корпоративного контролю, який може перейти в некеровану та непрогнозовану площину криміналітету, стрімко посилюючи при цьому негативні тенденції надмірної концентрації власності [1, с. 125]. Викладене засвідчує потребу не просто розслідування фактів рейдерських захоплень, але і їх попередження.

Тим паче, що в юридичній літературі непоодинокими є пропозиції щодо віднесення категорії «причини та умови до переліку обставин, що підлягають доказуванню» [2, с. 134–136; 3, с. 111]. І хоча ми цілком не поділяємо цього підходу, якщо все ж таки розвиток сфери кримінального судочинства буде скеровано в цьому напрямі, то завдання щодо виявлення причин та умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень стане обов'язковим до виконання.

Стан опрацювання. Проблематика захисту господарських прав, а також законних інтересів суб'єктів господарювання завжди привертала

увагу зарубіжних та українських вчених. Деякі аспекти проведення досудового розслідування та протидії кримінальним правопорушенням, що за окремими ознаками можуть бути віднесені до групи пов'язаних із рейдерством, висвітлено у працях С. Андрусенка, Л. Аркуші, О. Бандурки, С. Барган, В. Березняка, С. Бурбело, О. Гарагонича, С. Гусарова, В. Гусєвої, С. Довгуня, Р. Дударця, І. Кубарева, М. Коробченка, О. Подобного, В. Пчолкіна, Є. Пряхіна, М. Рябченка, Р. Степанюка, Н. Татарина, К. Фомічова, М. Цуцкірідзе, Г. Чигриної, А. Шевчишена, А. Шелехова, М. Шепітька та багатьох інших.

Деякі аспекти притягнення до кримінальної відповідальності й особливості здійснення практичної діяльності щодо досудового розслідування, доказування та протидії кримінальним правопорушенням, котрі за окремими ознаками можна вважати такими, що пов'язані з рейдерством, висвітлено у працях О. Бурбело, Н. Грищенко, В. Гусєвої, І. Кубарева, В. Кікінчука, О. Лук'яніхіної, О. Подобного, Є. Пряхіна, С. Рамазанова, М. Рябченка, Д. Санакоєва, Н. Татарина, а також багатьох іноземних науковців [4–7].

Щодо причин та умов, котрі сприяють учиненню рейдерства, то їм також приділяють увагу представники різних галузей науки. У цьому аспекті вважаємо за потрібне відмітити напрацювання В. Г. Воронкової і Н. Г. Метеленко зі співавторами [8], Т. О. Меліхової та Є. В. Меліхова [9], В. Ю. Нестеренка [10], Т. О. Пожуєвої [11], О. Б. Таращанської [1], В. О. Швеця [12] та ін. Водночас це питання у криміналістичному аспекті поки що не знаходили свого поглибленого дослідження, а отже, і висвітлення в юридичній літературі, через що вважаємо за потрібне зупинитися на них.

Метою статті є визначення причин та умов, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняне підприємництво та бізнес досить часто реалізують цілу низку операцій, пов'язаних зі злиттям, перетворенням і приєднанням суб'єктів господарювання. Якщо такі дії набувають агресивного характеру або за певними ознаками свідчать про порушення норм чинного законодавства, то подібне діяння може набути характер рейдерства [13, с. 42–44].

Наразі за окремими характеристиками, до групи «кримінальні правопорушення, пов'язані із рейдерством» відносять такі як: самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 Кримінального кодексу (далі – КК) України); підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців (ст. 205-1 КК України); протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК України); протиправне заволодіння майном підприєм-

ства, установи, організації (ст. 206-2 КК України); доведення до банкрутства (ст. 219 КК України); незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 КК України) [14, с. 245]; розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках (ст. 232 КК України); шахрайство (ст. 190 КК України); викрадення, привласнення, вимагання документів, штамтів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357 КК України); підроблення документів (ст. 358 КК України); службове підроблення (ст. 366 КК України) [15, с. 126]. Окреслені злочини і кримінальні проступки відрізняються за своїми кримінально-правовими та криміналістичними характеристиками, тому цілком обґрунтованим вважаємо, що при визначенні причин та умов, котрі сприяли їх учиненню, важливо враховувати специфіку згаданих кримінальних правопорушень, зокрема їх характеристик.

«Причина» та «умова» – це дві самостійні категорії, кожна з яких відрізняється власне їй притаманним внутрішнім змістом і зовнішнім проявом [16, с. 14]. Так, причини конкретного кримінального правопорушення визначають як активні чинники, що провокують у певної особи інтерес, мотив до його вчинення. Умови – пасивні фактори, що уособлені його навколишньою обстановкою, котрі узвичаєно класифікувати на суб'єктивні й об'єктивні [17, с. 63–64].

Основною причиною вчинення рейдерства є корислива умотивованість окремих громадян, які або обіймаючи певні посади в керівній ланці суб'єкта господарювання, або переслідуючи корисливі мотиви зорганізувалися з іншими особами з аналогічною мотивацією, задля протиправного заволодіння окремим підприємством, активами суб'єктів господарювання, земельними ділянками тощо. Також непоодинокими є випадки, коли дії рейдерського характеру вчиняються зацікавленими суб'єктами з метою помсти керівникові або власнику чи співзасновникам суб'єкта господарювання, або з ціллю усунення конкурента.

З огляду на те, що досить поширеним способом учинення рейдерства є підроблення та подальше використання завідомо підроблених документів, як правило, з метою учинення реєстраційних дій як співучасники залучаються представники органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів та ін. Залучення представників згаданих органів, які найчастіше є службовими особами (в розумінні відповідних положень КК України) здійснюється шляхом надання неправомірної вигоди, тобто має місце використання корупційних в'язків. Непоодинокими навіть стають ситуації, коли представники суддівської гілки влади також опи-

няються в мережі зв'язків рейдерів і після отримання неправомірної вигоди, в угоду протиправним інтересам рейдера вдаються до ухвалення неправосудних рішень.

Як зауважують в спеціальній літературі, судова система України вже тривалий час продовжує залишатися співучасницею недружніх злиттів і поглинань через свою недосконалість і корумпованість. Ураховуючи це, чинниками, що зумовлюють рейдерство називають: 1) слабкість правової системи; 2) недосконалість судової гілки влади; 3) корумпованість органів влади; 4) відсутність державних інститутів, які б ефективно захищали права власника; 5) низький рівень правової культури; 6) сумнівну передісторію приватизації об'єктів; 7) правовий нігілізм і суб'єктів господарювання, і представників органів державної влади тощо [1, с. 126; 18].

У цілому ми погоджуємося з такою позицією, адже, по-перше, чинним кримінальним законодавством дійсно не передбачено відповідальності за вчинення рейдерства. Подібні пропозиції знаходять своє висвітлення лише в проекті нового Кримінального кодексу. По-друге, чисельна кількість представників суспільства, які намагаються усупереч загальноприйнятим нормам, керуючись асоціальними мотивами, зумовленими низьким рівнем правової культури та правосвідомості, не просто реалізують подібні наміри, але й вдаються до реалізації комплексу заходів корупційної спрямованості – підкупу службових осіб правоохоронних і судових органів. По-третє, з огляду на те, що рейдерство досить часто вчиняється злочинними організаціями, можемо констатувати недостатню ефективність протидії діяльності таких злочинних угруповань, що покладається на сектор безпеки. Тобто ефективність правоохоронної діяльності в цьому напрямі продовжує залишатися заниженою.

Окрім перерахованих чинників, вважаємо, що сприяють учиненню рейдерства також несприятливі чинники матеріального характеру, такі як: зuboжіння населення, відсутність робочих місць, низький рівень життя тощо.

Досить широко трактували передумови рейдерства О. Бурбело та С. Рамазанова. Вчені віднесли до них: «низький рівень правової культури та правовий нігілізм на всіх рівнях: серед суб'єктів господарювання, представників органів влади та в суспільстві загалом; низький рівень ступеня відкритості суспільства і економіки; високий рівень корумпованості правоохоронних, судових і дозвільних структур; недосконалість ринкових інструментів перерозподілу власності та велика кількість управлінських внутрішньогосподарських помилок («резерв формальних приводів рейдерства»); відсутність регулярної ринкової оцінки ліквідних активів підприємств; ефемерність української моделі фондового ринку, а отже, і відсутність чіткої реалізації віль-

ного обігу акцій; нечітка і непрозора система реєстрації прав власності; низька інформаційна прозорість підприємств; зростання корпоративних конфліктів, пов'язаних з недосконалістю законодавства у сфері корпоративних відносин; недосконалість правової системи й відсутність державних інституцій ефективного захисту прав власності в Україні» [19, с. 60].

У контексті нашого дослідження з огляду на те, що до кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством належать ще й кримінальні правопорушення, пов'язані з порушенням комерційної таємниці, викраденням і подальшим використанням правовстановлюючих документів суб'єктів господарювання, можемо говорити про такі умови, що сприяють учиненню рейдерства, котрі мають віктимну природу. Їх ми вважаємо за доцільне виокремити в групі суб'єктивних умов, адже вони завжди зумовлені діяльністю самого потерпілого, зокрема діями його уповноважених осіб, керівників, засновників тощо. До них, на нашу думку, можуть бути віднесені: невжиття належних заходів щодо збереження (недопустимості розголошення) комерційної таємниці, примірників офіційних документів, їх бланків тощо. Також недостатніми є заходи щодо збереження комп'ютерних даних, цифрових документів (бухгалтерської та фінансової звітності), незахищеність інформаційних систем, котрі використовуються в діяльності суб'єктів господарювання, аналітичних відомостей про діяльність підприємства тощо.

З урахуванням викладеного, у контексті окресленої проблематики, що має криміналістичний дискурс, вважаємо, що перераховані й охарактеризовані чинники (передумови), можуть бути класифіковані на причини й умови, котрі сприяють учиненню рейдерству. Так, до причин учинення рейдерства (що завжди пов'язані з мотиваційною сферою особи злочинця) ми відносимо:

1) переслідування корисливої мети, що має на меті неправомірне підвищення майнового статку шляхом реалізації комплексу дій рейдерського характеру;

2) намір помститися конкретній особі, яка може бути власником, засновником, співзасновником, членом правління суб'єкта господарювання тощо, шляхом протиправного захоплення або заволодіння майном, корпоративними правами й іншими активами суб'єкта господарювання;

3) низький рівень правової культури та правової свідомості, що не викликають в особи усвідомлення потреби дотримання положень законодавства, урахування інтересів інших учасників суспільних, зокрема економічних відносин, а також дотримання вимог здорової економічної конкуренції.

Умови, що сприяють вчиненню рейдерства слід поділяти на:

1) *об'єктивні*, серед яких:

– недосконалість механізмів притягнення особи до юридичної відповідальності за вчинення рейдерства, зокрема правові прогалини та колізії в нормах кримінального законодавства;

– корумпованість правоохоронних, судових та інших органів державної влади;

– низька інформаційна прозорість суб'єктів господарювання;

– корпоративні конфлікти тощо;

2) *суб'єктивні*, а саме:

– невжиття належних заходів щодо захисту комерційної таємниці;

– не впровадження механізмів криптографічного захисту інформації, інформаційних систем;

– відсутність належних систем захисту комп'ютерних даних;

– неналежне ведення фінансової та бухгалтерської звітності, недосконалість системи документообігу, що зумовлює можливість отримання несанкціонованого доступу до примірників правовстановлюючих документів суб'єктів господарювання, інших офіційних документів, їх бланків тощо.

Висновки. Теорія протидії рейдерству у правовій доктрині України продовжує залишатися на етапі свого формування та є одним із найактуальніших напрямів наукового пошуку. Неодмінною умовою подолання та мінімізації негативних наслідків рейдерства є розроблення та впровадження превентивного механізму, котрий вбиратиме в собі як заходи адміністративного, економічного, управлінського, кримінально-правового характеру. Це своєю чергою зумовлює реформування системи кримінально-правової заборони, розроблення нормативно-правових засад взаємодії державних органів у напрямі протидії кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. Також важливо реалізовувати заходи щодо виявлення, вивчення, узагальнення й усунення причин та умов, котрі сприяють учиненню рейдерства. За результатами узагальнення спеціалізованої літератури, матеріалів судової та слідчої практики вважаємо, що типовими причинами, котрі сприяють учиненню рейдерства є: переслідування рейдерами корисливої мети, що має на меті неправомірне підвищення майнового статку; мотив помсти щодо керівника або власника суб'єкта господарювання; низький рівень правової культури та правової свідомості окремих представників суспільства.

До умов, що сприяють учиненню рейдерству нами віднесено: недосконалість механізмів притягнення особи до юридичної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством; корумпованість правоохоронних, судових та інших органів державної влади; низька інформаційна прозорість суб'єктів господарювання; корпоративні конфлікти; невжиття належних заходів щодо

захисту комерційної таємниці; не впровадження механізмів криптографічного захисту інформації, інформаційних систем; відсутність належних систем захисту комп'ютерних даних; неналежне ведення фінансової та бухгалтерської звітності, недосконалість системи документообігу суб'єкта господарювання, що зумовлює можливості для несанкціонованого отримання доступу до примірників правостановлюючих документів

суб'єктів господарювання, інших офіційних документів, їх бланків тощо.

Вважаємо, що окреслена проблематика потребує подальших досліджень, зокрема в частині розроблення науково обґрунтованих рекомендацій подолання та усунення згаданих причин та умов, що використовуються рейдерами як сприятливі передумови для вчинення протиправних дій, котрі охоплюються межами їх умислу.

Список використаних джерел:

1. Таращанська О. Б. Рейдерство в Україні: причини виникнення та шляхи подолання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 2. С. 123–126.
2. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: підручник. Київ: Либідь, 1999. 639 с.
3. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. Київ: Кондор, 2005. 152 с.
4. Dudorov, O., Kamenskyi, D., Tytarenko, S. Criminal Law Assessment of Abuses of State Registrars in the Context of Counteracting Raiding. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2021. № 26 (1). P. 118–130. DOI: <https://doi.org/10.33270/01211181.118>.
5. Fabuš M. Current development of business environment in Slovakia and Czech Republic. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2017. №5 (1). P. 127–137. DOI: [https://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.1\(10\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.1(10)).
6. Kimaro J., Bukombe J., Leweri C. et al. Sociocultural Factors Shaping Responses to Wildlife Crop-Raiding in Communities Adjacent to Protected Areas in Southern Tanzania. *Hum Ecol*. 2023. № 51. P. 165–172. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10745-022-00373-x>.
7. Urbig D., Weitzel U., Rosenkranz S., van Wittenloostuijn A. Exploiting Opportunities at al. Costs? Entrepreneurial Intent and Externalities. *Journal of Economic Psychology*. 2012. № 33 (2). P. 379–393. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.joep.2011.03.003>.
8. Цифрова трансформація промислового менеджменту: теорія і практика : монографія за ред. д. філософ. н., проф. В. Г. Воронкової, д. е. н., проф. Н. Г. Метеленко. Львів. Торунь : Liha-Pres, 2023. 816 с.
9. Меліхова Т., Меліхов Ю. Інформаційне забезпечення фінансового аналізу промислових підприємств та вплив розміру витрат цеху на податкове планування на мікрорівні для підвищення ефективності управління. *Огляд економіки, фінансів та менеджменту*. 2023. № 4. С. 71–79. DOI: <https://doi.org/10.36690/2674-5208-2023-4-71-79>.
10. Нестеренко В. Ю. Рейдерство в Україні: оцінка сучасного стану, причини та перспективи розвитку. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2011. № 1. С. 20–23.
11. Пожуєва Т. О. Причини виникнення та шляхи подолання рейдерства в Україні. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2017. № 3. С. 43–47.
12. Швець В. О. Основні напрямки подолання рейдерства в Україні. *Європейські перспективи*. 2012. № 2 (2). С. 146–152.
13. Меліхов Є. В., Макаренко А. П. Захищеність від рейдерства банківської сфери. *Сучасні тенденції в розвитку банківської системи та фінансових ринків України* : матер. XXIV міжвуз. студ. наук. конф. Дніпро : ДНУ, 2019. С. 42–44.
14. Гусева В. О. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, елементи їх криміналістичних характеристик. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 242–252. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.242-252>
15. Коломійчук В. О. Щодо криміналізації рейдерства як окремого складу кримінального правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 123–127. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/27>.
16. Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. 170 с.
17. Волобуєв А. Ф. Профілактична діяльність при розслідуванні злочинів у сфері підприємництва. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 12 (1). С. 62–69.
18. Варналій З., Мазур І. Основні передумови та шляхи подолання рейдерства в Україні. Стратегічні пріоритети, № 2(3), 2007 р. С. 129–136. URL: https://www.lib.dp.ua/text/sp2007_2_15.pdf (дата звернення: 03.03.2024).
19. Економічна безпека підприємства в умовах рейдерських загроз: колективна монографія / [О. А. Бурбело, С. К. Рамазанова, О. М. Заєць, Т. С. Гудіма, О. М. Кузьменко / за наук. ред. О. А. Бурбело, С. К. Рамазанова]. Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2015. 285 с.